

Dési Ádám

Drog - üzlet - barátság - kutatás

Kutatói pozíció és szerep az egyetemi kábítószer szcénában

Az egyetemisták drogoznak. Vannak egyetemisták, akik drogoznak. Vannak, akik drogoznak és amúgy egyetemisták is. A megállapítás önmagában annyira triviális, hogy meglepően kevés figyelmet kapott külföldi és hazai szakirodalomban egyaránt. Emiatt nincs is túl sok kidolgozott irányvonal a kriminológián belül arra vonatkozóan, hogy mit kezdjünk akkor, ha ebben a közegben merülnénk el kutatóként. Már ott felbukkan a nehézség, hogy mit is jelent egy olyan terep vizsgálata (vagyis az egyetemi közegé), aminek kutatóként, doktoranduszként, vagy akár csak barátként mi magunk is a részei vagyunk (Mohamed & Fritsvold, 2010; Rácz, 2006).

Gazdag szakirodalma van annak, hogy mi is történik, illetve mire számítsunk akkor, ha az ismeretlen terepre tévedünk, hogyan viselkedjünk ott, mik a különböző etikai, módszertani vagy csak egyszerű mindennapi kihívások. Ritka kivétellel, de akár bestsellerek is lehetnek a kriminológus (egzoticizálónak mondható) terepi tapasztalataiból (Goffman, 2014; Venkatesh, 2008). Ezzel szemben lényegesen kevesebb szó esik a kriminológiában arról, hogy mi történik, ha kutatóként már a kutatás megkezdése előtt is a terep integráns része vagy.

Háttér

Minden még azzal kezdődött amikor pár éve csillogó szemekkel hazaérkeztem Erasmusról egy egészen csodálatos szervezett bűnözéssel foglalkozó óráról és itthon eldöntöttem a mesteres szakdolgozatomban ezzel a témával fogok foglalkozni. Konzulensemmel több maratoni beszélgetés után három használható megközelítési módra szűkítettük a lehetőségeket:

1. szakirodalmi összefoglaló, hogy hol is áll ebben a hazai kriminológia
2. szervezett bűnözés és a popkultúra
3. saját empirikus kutatás végzése.

Az első pont azonnal és egyértelműen kiesett, mivel semmi hozzáadott értéke nem lenne annak, hogy a Belügyi Szemlében megjelent cikkeket és más hazai írásokat összesíteném. A második ötlet ugyan engem magával ragadott, de hamar kiderült, hogy a

hazai akadémia még mindig, finoman szólva is, bizonyos távolságtartással kezeli a populáris kultúrát és annak termékeit, bár már megindultak a szigorú határok feszegetései politológia, pedagógia és természettudományok felől (Tóth, 2016). Ugyan korántsem lehetett kihívásoktól mentes, de volt olyan, aki szakdolgozat témában már bátrabb volt nálam: „Tanulságos és motiváló élmény volt, mikor az egyetem alatt az évfolyamomon kisebb szenzáció lett az, hogy George R. R. Martinból akarok szakdolgozatot írni.” (Horváth 2016)

Így jutottunk el odáig, hogy próbáljam megtalálni a kábítószer-terjesztés legalacsonyabb fokát, vagyis az egyetemista szintet, mert náluk még van rá esély, hogy szóba állnak velem. Ennek köszönhetően történt az, hogy a szakdolgozatomban az egyetemi kábítószer terjesztést vizsgáltam úgy, mint a szervezett bűnözés utolsó lépcsőfokát. Utólag egyértelműen kijelenthető, hogy ez nem éppen az ideális elméleti keretrendszer volt a jelenség vizsgálatához. Ugyanakkor a téma iránti érdeklődésem töretlen maradt és így a doktori kutatásom ha más elméleti fókusszal is, de ezen a terepen folytatódik.

A disszertációm célja annak feltárása és megértése, hogy az egyetemi közeg a maga privilégiumaival és az egyetemi hallgatók társadalmi státusza hogyan határozza és alkotja meg a saját kábítószer-színterét, annak normáival, rítusaival, és sajátos identitásaival. Hogyan és milyen jellegű terjesztési karrierutak alakulnak ki, és miként lesz valaki egyszerű fogyasztóból a baráti társaságának kiegészítője, közvetítője, vagy akár onnan tovább lépve profitorientált terjesztő.

Az egyetemi szintér első körben azzal kínálta magát, hogy másokhoz a kábítószer terjesztés témájában úgysem fogok tudni ilyen könnyen hozzáférni. A hazai börtönök kifejezetten ellenségesen viszonyulnak a civil szervezetekhez, akikkel hajlamosak egy kalap alá venni az interjúalanyokat kereső kutatókat is így a már elítélt terjesztők vizsgálatának lehetősége járhatatlan útnak bizonyult. A szakdolgozat empirikus alapjának megteremtése, vagyis egy tucat kábítószerben érdekelt egyetemistával végzett interjú készítése egy kényelmes, könnyű és igazából reflektálatlan megoldás volt. Ezzel szemben a disszertációnál már komoly módszertani és etikai kérdéseket vetett fel a populáció és ahhoz való viszonyom és szerepem, aminek a feloldására, valamint az (ön)reflexióra ebben az írásban teszek kísérletet.

Az első benyomás: helyszínválasztás

A közel fél éves adatgyűjtési periódusban összesen 41 interjút készítettem, alkalmi fogyasztókkal, közvetítőkkal és alacsony szintű terjesztőkkel. Négy alanyt ismertem csak korábbról, a többiekkel se a beszélgetés előtt, se utána nem találkoztam, a kapcsolatfelvételünk pedig szűkszavú, titkosított csatornákon, virágnyelven, vagy csak barátok barátain keresztül átadott üzenetekben történt. Ezért az első benyomást arról, hogy ki és miféle vagyok, hogyan viszonyuljunk egymáshoz, vagyis magát az alaphangot, úgy gondolom, hogy a választott helyszín adta meg.

Azonban ez a gondolatmenet csak utólag fogalmazódott meg bennem és csak az egész interjúzási fázis lezárultával kezdtem reflektálni rá. Amikor maga az interjú helyszínének megválasztása élesben történt, csak olyan alapvető objektív szempontokat vettem figyelembe, mint a jó megközelíthetőség, viszonylagos nyugodt környezet, a helyszín ne legyen túl szűkös, illetve ne egy lánchoz tartozó helyre menjünk. Utóbbi inkább csak a saját sznobságomra utalhat, mintsem bármi gyakorlati előnyre.

A célom az volt, hogy a helyszín ismerős és barátságos legyen. „Fontos a mindennapi kontextusban történő adatfelvétel (helyszín, tevékenységek), tehát ott, ahol a vizsgálni kívánt jelenségek konstruálódnak.” (Kucsera, 2008:96) Olyan, az egyetemista lét számára természetes színterekbe, kávézóba vagy bárókba szerveztem a találkozóinkat, ami szó szerint a „mi helyünk” volt, ami egészen explicit módon ki is derült a terepnaplómba írt feljegyzéseimből: „Két ismerős is itt ül mellettem”, egyikük ráadásul egy korábbi interjúalanyom volt. Ezekre a helyekre együtt járunk napközben tanulni, dolgozni, „Mellettem a neptunon búvárszék a szomszéd asztalnál valaki, szóval lehet sokáig marad”, ahol gyorsan bekapunk egy ebédmenüt, vagy éppen ahová este meg randizni is megyünk, így fel sem merült bennem, hogy más típusú helyeket keressek. A kávézóknak megvolt az az előnyük, hogy tudtunk valamit fogyasztani, kitölteni az esetleges csendeket, vagy csak gondolkodási időt biztosítanak, amíg kortyol az ember, és ha mással nem is, de azzal ki tudom fejezni hálámat a másik fél felé, hogy legalább egy italtra meghívom.

Mivel a téma maga nem csupán érzékeny, de illegalitása miatt potenciális veszélyforrás is, ezért különösen fontos az interjúalanyok biztonsága és annak érzete is. Két egyetemistának kinéző személy egy-egy kávé fölött másfél vagy két órán keresztül beszélgetnek, nincs ebben semmi kirívó vagy szokatlan. Ha valaki nagyon figyel esetleg észreveheti az asztalon a diktafont, esetleg a társalgás aszimmetrikus jellegét, vagy azt,

hogy egyikünk időnként jegyzeteket készít. Mi lehet az ebből levonható logikus következtetés a külső szemlélőnek? Valamiféle iskolai feladat történhet itt, ami egészen pontosan le is fed a valóságot.

A biztonságérzetnek része a kényelem is, mennyire érzi otthonosan magát, mennyire tudja elengedni magát az ember. A konkrét helyszín megválasztása rögtön a kapcsolat elején kijelöli bizonyos mértékben az egész interjúszituációt meghatározó hatalmi aszimmetriát is, amit pont a közös és ismerős környezet ellensúlyozni tud (Elwood & Martin, 2000; Herzog, 2005).

Szigorúan biztonsági szempontból persze lehet, hogy praktikusabb lett volna az egyetemen, a tanszéken készíteni az interjúkat, ahol csak mi ketten vagyunk az interjúalannyal. Azonban úgy gondolom ez túlságosan formálissá, és ezáltal kényelmetlenné tette volna az interjúhelyzetet. Ráadásul maga az ELTE ÁJK intézményi jellege és épülete sem kifejezetten bizalomgerjesztő, illetve közel sem olyan egyszerű megfelelő helységet találni, ahol akár másfél vagy két órára zavartalanul lehet az interjút lebonyolítani. Ebben a steril és ingerhiányos környezetben sokkal jobban meg tudja zavarni az interjú menetét, ha valaki csak átvág a helyszínen egy dossziéért vagy könyvért, szemben a fél-nyilvános kávézóval, aminek természetes része egy alacsonyabb szintű nyüzsgés és az egymással való interakciók.

Csupán öt alkalommal fordult elő a negyvenegyből, hogy az interjúalanyok direkt kérése megtörte a már bevált helyszínválasztási hagyományomat. Ez leginkább csak kényelmi szempontokból fordult elő, például a munkája után egyszerűbb volt az annak közelében lévő plázában találkozni, vagy szintén munka utáni este otthon, az albérletén, ahol az interjú közben nyugodtan tudott szívní is. Természetesen se az alapvető módszertani tankönyvek, se a tanórák nem térnek ki az ilyen jellegű kérdések kezelésére. Leginkább terepen történő beszámolók, és kifejezetten a kábítószerrel kapcsolatos etnográfikából szokott kiderülni, hogy ki milyen viselkedést tart megfelelőnek az alkohol és szerfogyasztással kapcsolatban, nagy általánosságban azt javasolják, hogy bízzunk az interjúalanyokban, fel fogják tudják mérni a fogyasztott szerek hatását saját magukra (S. Sandberg & Copes, 2013). Ha hosszabb kapcsolatot alakítunk ki, akkor pedig el kell fogadni, hogy az adott személyeknek, közösségeknek a kábítószer-fogyasztás a hétköznapiak része, és erre érdemes odafigyelni, és nem kell különösebben nagy ügyet csinálni belőle (Bourgois, 2003; Bucerius, 2014).

Egyszer fordult elő, hogy kommunikációs hiba miatt az interjúalany törzs- és munkahelyének minősülő kocsmában találkoztunk, mivel ő abban a hitben élt, hogy én is egy vásárlója vagyok, és az egész interjúzás, disszertáció körítés csak valamiféle új kifejezések a kábítószer beszerzésére. Emiatt sem értette, hogy miért aggódok annyira amiatt, hogy a helyszín nem lesz-e majd túlságosan zsúfolt és hangos. Szerencsére arra emlékezett, hogy valaki interjúzni fog majd velem, így a helyzethez alkalmazkodva gyorsan elintézett még két-három gyors eladói kört, amiből finanszírozni tudta az aznap esti bulizását, és mielőtt oda elindult volna, egy órát tudott velem is beszélgetni.

Az üzlet és a barátság (v)iszonya

A kutatásomnak magának, valamint az egyetemi drogszintér résztvevőinek is egy folyamatosan megválaszolendő kérdése az üzlet és a barátság egymáshoz való viszonya. A barátainak való szívességek, kisegítés sokszor nem merülnek ki annyiban, hogy rendes vagy velük, hanem kifejezetten direkt elvárásokká válhatnak.

„Hát ha mondjuk olyan szitu lett volna, hogy tudnivaló hogy egyikünknek sincs embere és valaki elmegy szó nélkül és vesz magának akkor az egy ilyen nem jófejség, igen, ezt így lehet mondani. Ez egy ilyen, én egy kicsit morci lennék tehát ha így megtörtént volna. De pont azért mert mindenki tudta, ez így működik aki éppen tud az oldja meg légyszi. [...] Attól függetlenül hogy én soha, egy soha, egy nemtom 10 forintot sem tettem rá, nekem ez az egy elvem volt hogy nem dílerkedem, hanem így jófej vagyok mert máskor velem ők jófejek, hogy soha egyetlen forintot sem és ez egy nagyon szigorú kritérium volt.” (Petra)

A fogyasztók és a terjesztők között vannak a külföldi szakirodalom és angol nyelvterületen bevett megnevezés szerint a social supplierek, akiknek szinte semmi vagy csak minimális anyagi előnyük származik abból, hogy jellemzően csak a barátaiknak és közelebbi ismerőseiknek kábítószerrel szereznek be (Belackova & Zabransky, 2016; Coomber & Moyle, 2014; Moyle, 2013).

A jelenség maga él és virul megfigyeléseim alapján itthon is, valamennyire a hazai szakirodalom is felfigyelt rá (Ritter & Kó, 2002), azonban érdekes módon nem alakult ki rá külön elnevezés, leginkább csak körülírják, vagy az általános „segítség” fogalmát használják rá: *„Szóval ez így segítség, meg van aki magának nem tud. És akkor te meg azt mondd neki, hogy jó add ide a pénzt előre, én tudok.” (Samu)*

Ugyanakkor eljőhet az a pont, ahol a kábítószer beszerzéssel járó folyamatos kockázatvállalásért cserébe kevés a baráti társaságon belüli elismerés, a nagyobb rizikó

magasabb potenciális nyereséget igényel, vagy az elvárások elérik azt a kritikus pontot, aminek már nem szeretnék tovább megfelelni és ezért inkább abbahagyják, „és aztán máshoz kerül ez a szopóstafféta.” (Petra)

A kutatási témám következtében akarva-akaratlanul én is részese lettem ennek az egyetemista fogyasztókat és közvetlen terjesztőiket összekötő hálózatnak, ez pedig nem maradt észrevétlenül a saját szociális köröm számára. Ennek eredményeképpen potenciális social supplier-é váltam többük szemében is, hiszen rendelkeztem kifejezetten előnyös kapcsolatokkal. A megfelelő terjesztők ismerete és bizalmának bírása egy olyan szűkös erőforrás, amivel illik kisegíteni a barátokat ugyanakkor bizonyos óvatossággal és körültekintéssel kell gazdálkodni vele, hiszen megfontolatlan továbbadása kizárást eredményezhet, ami az erőszakot jellemzően nem alkalmazó színtereken a legsúlyosabb büntetésnek minősül (Varese, 2011).

„...a stílusából a kis srácoknak így lerítt, hogy valami itt nem stimmel, nem olyanok, mint a többiek, akiket ismerek és akkor megkérdezgettem, hogy ne haragudj, ő mennyi idős? És akkor mondják, hogy ilyen tizenkettő-tizenhárom évesekről van szó és rendesen ki kellett rugdosnom őket a helyről, hogy jó, akkor most takarodó erről a helyről, ide akkor soha többé senki nem jöhet.” (Ferenc)

A kizárástól való félelem jelenségébe többször is beleütköztem, mikor fogyasztókon keresztül próbáltam a terjesztőikhez eljutni, ilyen volt, amikor például valakit megkértem arra, hogy a lakótársa (Anna) ismerősét kérdezze meg, hogy van-e kedve interjút adni: „Szia, sajni most a csávó nem áll szóba Annával, haragszik rá is mert egy barátnője megadta valakinek a számát.”

Kezdetben több ismerősöm is hol viccelődve, hol komolyan fejezte ki érdeklődését, hogy ki tudnám-e segíteni? Hiszen tudták, hogy ebben a témában kutatok, valamint a közegünk íratlan szabálya is azt diktálta, hogy a barátoknak segíteniük kell egymásnak ebben (is). A baráti társaság tagjai felől érkező külső nyomás sokszor összefonódik egyfajta belső, saját magunkkal szembeni elvárással is a kisegítésre, leginkább a csoporton belüli pozíció és státusz megszerzéséért, majd annak megtartásáért.

„Hmm... amúgy nem hiszem, hogy elvárták volna, vagy megértették volna ha nemet mondom, de, hogy én nem nagyon tudok ilyen... merhogy nekem az nem megy, hogy ilyen baráti szívességekre így nem szoktam, meg ez nem ilyen jó ember vagyok dolog, hanem kényelmesebb azt mondani az embereknek, hogy megcsinálom, minthogy elmagyarázni nemtom. Meg biztos nem akartam nyuszinak tűnni. [...] és akkor utána meg elkezdtem én

lenni azaz arc akitől lehetett kérni. És akkor az ilyen nemtom, az nem volt annyira... Hát egy darabig... na, hogy azért abban volt egy ilyen kúlság faktor. Szerettem azaz arc lenni, akitől ezt kérik az emberek, mert akkor az milyen izé, nagyon menő. De aztán meg rájöttem, hogy ez egy nagyobb kockázat mint amit én szeretnék vállalni, dehogy akkor meg már így az volt, hogy pont csak nekem volt kontaktom [...] Ja, de, hogy pénzügyileg ez nem éri meg, aztán már kúlságban sem érte meg, aztán mostmár nem leszek én azaz ember vagy nem is akarok én azaz ember lenni.” (Veronika)

A legelső kérésektől fogva minden segítségre és szívességre való baráti felkérést következetesen elutasítottam, bár nem minden félelem nélkül. Ahogy bizonyos előnyökhöz juthat valaki a csoporton belüli státuszban, Veronika szavaival élve „kúlságban”, ha vállalja a social supplier szerepét, úgy akár súlyosan hátrányos következményei is lehetnek annak feladásával vagy megtagadásával, főleg ha nincsen más jelentkező, aki be tudná tölteni a beszerzési láncban keletkező űrt. A csoport felől érkező rosszallás kimerülhet csupán gúnyos megjegyzésekben, esetleg a közös programokra való meghívások elmaradásában, valamint akár a csoportból való kizárásban is, bár utóbbi egészen szélsőséges eset, és leginkább csak azokra a társaságokra jellemző, ahol a közös fogyasztás volt az elsődleges kötőerő, és az egész barátságuk csak arra épült rá. „A kapcsolataim azok így elvesztek, azt így észrevettem, az emberek többsége egészen addig keresett, amíg tudtam nekik segíteni, azóta nem nagyon hallottam róluk” (Samu). Ezért is aggódtam amiatt, hogy mik lesznek a reakciók arra, hogy elutasítottam a social supplier szerepét, hiszen akár úgy is tűnhet kívülről, mintha csak önző és/vagy lusta lennék a kapcsolatok megosztásához és a saját kényelmemet, illetve biztonságomat helyezem a csoportérdek elé.

Minden aggodalmam és félelmem ellenére a helyzet feloldása meglepően egyszerű és fájdalommentes volt. Elég volt annyi magyarázatot adni, hogy a kiséggel úgy gondolom, veszélyeztetném a doktori kutatásomat etikai és módszertani tekintetben is, például a kontakt továbbadása járhatott volna kizárással is, továbbá az addigi kapcsolatunk dinamikáját alapjaiban változtathatta volna meg az, ha vásárlóként (is) tekintene rám az interjúalanyom, esetleg az addig legnagyobb nyugalommal tárgyalt terjesztői trükkökről nyilvánvalóan nem mesélne többet. Például amikor Samu, aki a zsebpénzét és a diákmunkáját egészítette ki némi terjesztéssel, azt magyarázta nekem, hogy miért legyenek hálásak a vásárlói amiatt, hogy amikor 1 gramm marihuánát

vennének tőle, akkor csak 0,2 grammal ad nekik kevesebbet, hiszen adhatna fél adagot is, ahogy sokan mások is teszik.

„...nekem például az, hogy én több pénzt szedek ki abból, hogy akinek tudom, hogy kevesebbet adok azt valahogy úgy gondolom, hát nem szoktam nagyon keveset adni, azt a maximumot tartom, hogy 0,8-at ami azt gondolom, hogy szokott lenni másnál is, másnál van, hogy felet se kap valaki, a 0,8-nak meg örüljön mer az nem rossz.” (Samu)

Mivel pedig a kérést/kérdést a szintén egyetemista, az egyetemi közeget ismerő barátaim tették föl, megvolt az a közös mögöttes tudásunk és ismeretünk, amit mozgósíthattam, hogy mit is jelent ez, a nem éppen hétköznapi kifogás, hogy valami „etikai és módszertani kockázatot jelent” számomra. Nem volt szükséges minden egyes kérésnél külön és részletesen elmagyarázni, hogy mit is takar a kifejezés, mivel a közös környezetünkben, ami ugye egyszerre fedt le a terepet és az otthont, ez szinte magától értetődő – vagy legalábbis elvárt, hogy úgy tegyen az ember, mintha kristálytisztán értené, mit is takar ez a fogalom.

A társaság számára így hamar egyértelművé vált, hogy a terjesztési láncolatához való hozzáférésem szigorúan a kutatói szerepemhez kapcsolódik, a baráti (potenciális segítő) és a kutatói (segítséget megtagadó) szerepek szétválasztás pedig a többségében humán, és társadalomtudományi érdeklődéssel, végzettséggel bíró ismerőseimnek érthető és befogadható magyarázat volt.

Baráti szolidaritás és kutatás

Az egyik első kérdés, ami fel szokott merülni a kutatásommal kapcsolatban, az jellemzően a hozzáférés mikéntje. Hogyan találok olyanokat, akik hajlandóak nem csupán a fogyasztásukról, hanem akár a terjesztési praktikáikról is mesélni nekem. A vállalkozó interjúalanyok felkutatására megvannak a társadalomtudományoknak a maguk bevált módszerei és technikái, még az olyan nehezebben hozzáférhető csoportok esetében, mint akiket én kutattam (Dunlap & Johnson, 1998). Kifejezetten interjúkhoz jellemzően olyan helyen érdemes (fel)keresni a fogyasztásban és/vagy terjesztésben érdekeltet, ahonnan nem tudnak elmenni és/vagy sok fölösleges idejük van amúgy is, ilyenek a börtönök, kríziscentrumok, ifjúsági klubok és intézetek (Sveinung Sandberg & Copes, 2012).

A megközelítési mód konkrét technikai elemein túl a saját egyedi szerepem és viszonyom a terephez meghatározónak bizonyult. Ehhez újfent csak a lehető

legtriviálisabb elemeire érdemes lebontani az interjúhelyzetet, és ezzel lényegében magát a kutatást is, vagyis nemes egyszerűséggel, kik és miről beszélgetnek?

Lényegében egyetemisták, egymás között, az (egyetemi) életükről, és a kábítószerekkel való mindenféle tapasztalataikról társalognak. És miért is beszélgetünk erről? Részben azért, mert annyira benne vannak a szcénában, annyira átszővi az életü(n)ket a drog, hogy muszáj mesélniük róla olyannak, aki szakmai alapon érdeklődik a téma iránt. Akár azért is, hogy így harcoljanak a stigmatizáció és hivatalos narratíva ellen, vagy legalábbis rámutassanak annak képmutató jellegére.

„Voltak olyan ismerőseim szegről-végről, akik fogyasztottak kábítószerket, és nem igazán úgy néztek ki, mint azok az ilyen rémalakok akikkel a drogprevenciós órákon riogattak minket. Akik így a saját szarukban fetrengenek aranylövés után, 17. kerületi telkeken. És ez elgondolkoztatott azon, hogy hogy vajon az, amit a felnőttek világa vagy így a felnőttek per tanárok per idősebb jobber rokonaim prezentálnak nekünk, hogy vannak a rendes emberek meg a drogosok, és nincsen metszete ennek a két halmaznak, az igaz-e?” (Dia)

„...nem ért célt nálunk a drogprevenció. valamit szarul csináltak. Amúgy lehet azért mert, lehet nem azért, de az is biztos közrejátszott, hogy általános iskolában valamikor felsőben egy drogprevenciós előadás, ahol egy kisfilmet vetítettek ami arról szólt, hogy a csaj elkezd drogozni. Először így partidrogok, meg mittudomén, majd a végén már kurvulnia kell a pénzért a sarkon. és így ez egy ilyen storyline volt, és körülbelül az volt a konszenzus, hogy akkor ez így történik, ez mindenkivel így történik, ha egyszer kipróbálsz.” (Flóra)

Azonban többségüknél a motiváció a közös egyetemista szolidaritáson alapult. *„Nekem is segítene [a diktafon], ha fordítva lenne a helyzet, úgyhogy empatikus vagyok” (Csaba).* Ahogy mikrokörnyezetben illik egymást a társaságon belül kisegíteni a kábítószer beszerzésében, úgy ehhez hasonlóan elvárható makroszinten az, hogy mi egyetemisták fogjunk össze, és kicsit könnyítsük meg egymás életét. Legyen szó jegyzetek megosztásáról, szakdolgozathoz való kérdőívek kitöltéséről, vagy éppen interjút adni és ezzel segíteni a doktorival küzdő „bajtársat”. Hiszen a disszertáció(m) is lényegében ugyanolyan, mint bármelyik másik egyetemi feladat, amit mind megtapasztaltunk és amin mind átszenvedtük magunkat, csak a többenél valamivel talán nagyobb lélegzetvételű. Az interjúk során is az volt az említésre méltó, a normálistól eltérő, amikor a szaktársak között elvárt szolidaritás kifejezetten nem működött.

„...tehát a Corvinus, tehát az én csoportom, vagy szakomon például az emberek nem osztanak meg jegyzeteket egymással, meg nem segítenek egymásnak, meg mindig ilyen köcsögösködés van.” (Veronika)

Természetesen az öregdiák szolidaritásnak is megvannak a maga határai, ez pedig a további interjúalanyok toborzásánál meglehetősen élesen kirajzolódott. Az én helyzetemben ez a kudarcos hólabda helyett a jóval sikeresebb networking-et jelentette, ami a korábbi szakmai tapasztalatokat is igazolta. „A droghasználók nem bíznak a kérdezőkben, vagy ha ők meg is bíznak bennük, a barátaik – azaz a hólabda tagjai – már nem. A networking technikák, amikor egy-egy interjúalany baráti-ismeretségi körén belül vagy azon keresztül érjük el az interjúalanyokat, már hatékonyabb módszerek. A hólabda és a networking között a fő különbség, hogy az adott »kiindulási« személytől nem neveket/elérhetőségeket kérünk, hanem vele együtt, rajta keresztül vesszük fel a kapcsolatot az ismerőseivel.” (Rácz 2006:95) Az én esetemben is hasonlóan játszódtott le a toborzás, akikkel az interjúkat készítettem általában a barátaim barátaik voltak, és a bizalom alapját a közös ismerősünk jelentette. Ahogy azonban a szociális hálóban egyre távolabb kerültem a megbízhatóságomat garantálni tudó ismerősünktől, úgy csökkent az esélye a további interjúalanyok beszerzésére. Ennek a problémának a kiküszöbölésében segítettek a gatekeeperek, akiknek a széles ismerősi körén keresztül nagyobb hálózatokat, baráti társaságokat is le tudtam fedni.

Az, hogy a szolidaritáson alapuló segítség nem terjedt túl a közös ismerősök jelentette bizalmon és biztonságon, közel sem meglepő. A jegyzeteimet sem feltétlenül annyira adnám tovább egy vadidegennek, hiába járunk ugyanarra a szakra, viszont ha van már pár aktív közös ismerősünk, az már biztosít bizonyos szintű összetartozás érzetet. Azért is kellett az összetartásra építenem, mivel pont a rendkívül hasonló háttér miatt semmit se tudtam felajánlani egy kávé túl a ráfordított időért cserébe. A doktori ösztöndíj kevés pénzügyi rugalmasságot biztosít ahhoz, hogy konkrétan fizessek az interjúkért cserébe, valamint magának a gyakorlatnak is ambivalens a megítélése (Moyle, 2013; S. Sandberg & Copes, 2013). Ugyanakkor volt olyan hazai kutatás, ami felvállaltan és reflektáltan alkalmazta a fizetést. „Az interjúalanyok 2-3000 forintot kaptak az interjúkért, pontosabban, és ezt a különbséget hangsúlyoztuk is, nem az interjúért, hanem azért az időért” (Rácz, 2006:97). Vannak olyan drogkutatások is, ahol a kutató és az alanyok közti társadalmi státuszából következő különbségeken alapul a segítségnyújtás, ez lehet iskolai korrepetálás (Goffman, 2014), könyvklub vezetése (Venkatesh, 2008) vagy

éppen az ifjúsági központban való szociális munka végzése (Bucerius, 2014). Azonban két különböző képzési programban résztvevő egyetemista között még a jegyzetek átadása sem működőképes opció, vagyis egy italra való meghívásnál tudtam csak maradni.

Barátság és kutatás, miért nem etnográfia?

Lényegében már mit sem sejtő társadalomtudós gólyaként megtanultuk, hogy mit is jelent az etnográfia: „...olyan kutatás, amely a részletes és pontos leírásra összpontosít, kevésbé a magyarázatra.” (Babbie, 2008:324), bár sokkal okosabbak nem lettünk tőle. Ez a módszer arra lett volna alkalmas, hogy egy konkrét egyetemi/baráti társaságon keresztül megismerhessem a csoport szerhasználatát körülvevő szerepeket, rítusokat, belső és külső interakciókat, azonban a kutatásom célja annak megismerése volt, hogy miként alakulnak ki az egyéni „kriminális” karrierutak, hogyan hagynak fel vele (dehisztencia) vagy éppen milyen tényezők tartanak vissza attól (reziliencia). Ezért esett a választásom a direktebb, és némileg formálisabb félig-strukturált interjú alapú megközelítési módszerre.

Az már tisztázódott, hogy az üzlet és a barátság keveredése milyen problémákat rejtett magában, és miért nem engedtem, hogy az interjúalanyok képviselte kapcsolatok hozzáférhető beszerzési lehetőséget jelentsenek az ismerőseim számára. Az érme másik oldalán azonban az szerepelt, hogy én mennyire és miben használhatom fel a saját ismerősi körömet a kutatásomhoz. Mi a helyzet azzal, amikor a környezetemben lévők az általam kutatott témáról beszélnek egymás között? Mivel a különböző szerek fogyasztása, beszerzése, azokra reflektálás visszatérő beszédtemája az egyetemista létnek, ezért muszáj egyértelműen állást foglalnom ezekkel az adatokkal kapcsolatban.

Erre a helyzetre a válaszom az volt, hogy éles határvonalat húztam a baráti és a kutatói szerepem közé. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy bármikor és bármilyen formában is merült fel a kábítószer kérdése a környezetemben, ahhoz szigorúan nem nyúltam hozzá, nem vettem át, nem hasznosítottam. Ezeket az adatokat és történeteket még csak említés szintjén sem dokumentáltam, mivel ezekben a helyzetekben „civilként”, vagyis barátként voltam jelen, nem pedig kutatóként. Ráadásul az alanyok anonimitásának megőrzése is sokkal nehezebben valósulhatott volna meg, ha részesi lettek volna az információgyűjtésnek. Ha folyamatosan ott lebegett volna a találkozásaink fölött, hogy bármi, amit mondanak, felhasználhatóvá válhat egy tudományos kutatásban, az alapvetően változtatta volna meg kapcsolataink dinamikáját. A klasszikus etnográfival

ellentétben a problémát pont az jelentette, hogy átfedésbe került volna a két színtér, vagyis nálam nem tudott volna elkülönülni a terep és az otthon, a munka és a szabadság.

Ugyanakkor mérhetetlen pazarlásnak is tartottam volna azt, hogy a megismerést és megértést segítő anekdoták egyszerűen fel-, és kihasználatlanul maradjanak. Ezért a konkrétan elhangzó szövegeket elengedtem, azonban a történetekből kirajzolódó narratívákat és témákat be tudtam építeni az interjúkba és a kutatásba magába. Ennek köszönhetően került fókuszba például a várakozás és az időkezelés kérdése, mely egy visszatérő jellemzője a kábítószer beszerzésének és eladásának egyaránt. A legtöbb élménybeszámoló, akárhová is fut ki a végén, a történetük onnan indul, hogy milyen embert próbáló nehézségeket kellett kiállni az ügylet során, milyen könnyen borult a gondosan felépített napirend, és lett ettől minden egyes résztvevő a tranzakcióban egyre idegesebb.

„...ez a folyamatos futkosás része, hogy akkor jobbra kell menni, balra kell menni. Felhívnak, hogy mégis fél órával később és akkor csúsztatni az egész progit [...] De mellette látom rajta, hogy kibaszott stresszes, nagyon ideges azon, hogy már megint futkosnia kell, mert az egyik lemondja, a másik átrakja máshova, és akkor összeszervezni ezt az egészet [...] mert én is futottam már bele ebbe, hogy volt olyan ember, aki másfél órát várt rám, mert az utolsó ember nemtom így este nyolckor és tízre értem oda, mert annyit csúszott ez az egész, hogy nem tudtam megoldani.,, (Csaba)

A közvetítőkkal vagy terjesztőkkel való interjúk előtt éppen ezért figyelmeztettek mindig a többiek, hogy léleken hasonló kihívásokra készüljek fel: *„...nagyon sokat szívunk így ezzel az egészszel, mármint szóval, hogy így minden értelemben és így tudod ilyen két órát vártunk meg így utáltuk az egészet, esőbe, fagyba, szétszopattak minket.” (Samu)*

Majd őszintén csodálkoztak mikor ezekkel a kihívásokkal szinte egyáltalán nem kerültem szembe. Az üzleti színteret behálózó horror történetek arról, hogy az egyik fél mennyire nem veszi figyelembe a másik idejét, szinte teljesen elkerültek, hiszen én kutatóként voltam jelen az életükben, nem pedig potenciális vásárlóként. Éppen ennek köszönhetően az interjúalkalmakra külön készültek, nem az eladási sor részeként kerültem bele a napirendjükbe. Ők tettek nekem szívességet, és ha mégis előfordult, hogy az interjúalanyok késtek is, az nem volt szignifikánsan több bármelyik mindennapi megbeszélte találkozómnál, sőt, kifejezetten rosszul érezték magukat miattam.

Kifejezetten szerencsém volt, mivel a terjesztőkkel készített interjúk során több kutató is kiemelte, hogy az általuk vizsgáltak életritmusába egyszerűen nem fért bele az

előre megbeszélte és megszervezett direkt interjú, ez pedig több esetben is kudarcélménnyel járt (Sveinung Sandberg & Copes, 2012). Velem csak egyetlen egy esetben fordult elő, hogy valamelyikük az egész megbeszélte találkozót elfelejtette, de emiatt olyan bűntudata lett, hogy cserébe a pótalkalomnál ebédre is meghívott.

Egy szimpla beszélgetés és az interjú dilemmája – a professzionalizmus határa

Lényegében az interjúzási fázis mind a hat hónapját végigkísérte az attól való félelmem, hogy a professzionális adatfelvétel egyszerűen egy könnyed baráti csevegbe fordulhat át (amikor éppen nem attól rettegetem, hogy egyetlen vállalkozó kedvű alanyom se lesz). Pontosabban amitől tartottam, az nem az volt, hogy összebarátkozom az interjúalanyokkal (mivel azzal önmagában semmi gond nem lenne), hanem hogy kiesek az interjúer szerepéből. Ez szerencsére csak egyetlen alkalommal fordult elő, amikor abba az amatőr hibába estem bele, hogy egy kocsmába szerveztük a találkozást és mindkettőnknek eléggé a fejébe szálltak a kézműves sörök. Az, hogy utána igyekeztem az interjúkat inkább napközben, délelőttre szervezni, szintén sokat segített a későbbiekben, hogy elkerüljem az alkohol torzító hatását, ami alatt nem csupán a bódultsági állapotot értem, hanem az interjúk menetét megakasztó mosdószüneteket is.

A beszélgetés és az interjú közti feszültséget újra csak az jelentette, hogy az interjúalanyoknak és nekem szinte megegyezett a társadalmi háttérünk. A demográfiai és az élethelyzet tekintetében való hasonlóság, a korábban már említett ismerős, közös környezet miatt folyamatosan tudatosítanom kellett magamban, hogy a találkozóknak konkrét és jól körülhatárolható célja van, ami pedig nem más, mint az interjúvázlat előttem. „...az interjúzás annyira hasonlít a rendes beszélgetéshez, hogy elengedhetetlen, hogy minden pillanatban emlékeztessük rá magunkat: ez nem rendes beszélgetés.” (Babbie 2008: 338)

A valódi problémát a gyakorlatban elsősorban nem az interjúer szerepből való kiesés jelentette (az egyetlen már említett extrém esetet leszámítva), hanem az, hogy a vezérfonalam több esetben is a kábítószer témáról aránytalanul az általános élettörténet felé tért el.

Az elmozdulás alapja, egy utólag teljesen irracionális félelmemnek, vagy legalábbis aggodalmamnak tudható be, mégpedig annak, hogy nem mertem igazán a kábítószer

kérdéskörében sokszor elmerülni. Attól tartottam, hogy ha túlságosan sok és célzott kérdést teszek fel, akkor stigmatizálásként élik meg az alanyok az egész interjúhelyzetet. Ami azért is volt lényegében értelmetlen, mivel ha sokat nem is tudtak róla, hogy miről fogom konkrétan kérdezgetni őket, az egyértelműsítve volt mindenki számára előre, hogy a kábítószer témája van a kutatásom fókuszában. Azonban volt arra példa, hogy ez a félelmem megvalósult, például az egyik interjú során amikor a kábítószer nem az élete más szegmenseivel kapcsolatban került elő (párkapcsolat, fesztiválra járás, önkéntesség), hanem csak önmagában, akkor azonnal elvesztette korábbi bőbeszédűségét az interjúalany.

Különösen a social supply tekintetében, gyakran belefutottam abba, hogy az alanyok számára annyira természetes a jelenség léte és működése, hogy nem tudták értelmezni a kíváncsiságomat. Hiszen ez olyasmi, amit mindenki ért, tud, a legtöbben csinálják is, és ha én amúgy is ezzel foglalkozom, akkor miért kéne nekik ezt részletezni nekem? *„...tényleg így bocs Ádám, rád néztem, mondom van egy tetkód, izé, figyelsz, bólogatsz, vágod miről van szó, ilyen témát választasz, biztos csináltál már valamit bazdmeg” (Kázmér).*

Vagy a másik szélsőséges eset az volt, amikor úgy gondolták, ez a jelenség annyira alapvető, hogy ha ezt nem értem, akkor minek tovább bármit is magyarázni, és egyáltalán hol kezdjék el? A megnyugtató szakirodalmi válasz erre az volt, hogy „Bizonyos rutin, önművelés után egyre kevésbé kerül olyan helyzetbe az interjúer, hogy a beszélő az istennek sem mond semmit, ennek oka azonban lehet az is, hogy nincs mit mondania. Semmit sem tud róla, vagy nem érdekli. Öreg hiba, ha ezt csak félórai gyötrődés után veszi észre az interjúer! A saját kedvét is rontja, magát is fárasztja, de a kérdezettét is, akit joggal bőszt és fáraszt, hogy ezzel meg miért piszkálják.” (Solt, 1998:42)

Amivel a beszélgetés-interjú kérdéskörben a saját szerepem tekintetében meg kellett küzdenem, az a saját önzésem volt. Vagyis annak feldolgozása, hogy mi az, ami számomra hasznos és releváns a kutatásomhoz, és mi az a pont, ahol abbahagyok egy interjút, mert már nem ad „új” információt. Nem is kellett a baráti szerepre gondolni, egyszerűen emberként rosszul éreztem magam attól, hogy úgy kell(?) gondolnom ezekre a találkozókra, hogy van, ami felhasználható és van, ami nem, és mivel az időm, és az energiám szűkös erőforrások, kénytelen vagyok prioritásokat felállítani. Mindenkit végighallgattam, senkit se vágtam félbe, de volt olyan, akinél alig pár perc után kiderült,

hogy minden kedvessége és szimpatikussága ellenére is jóval kevesebb a rálátása a témára, mint amire nekem szükségem lenne.

„Barátként” rossz érzés az, hogy nem tettem fel még több kérdést, nem érdeklődtem tovább és mélyebben a véleményéről, az életéről, vagy éppen a közelmúltbeli szakításáról. Sajnos kutatóként sem volt egyszerűbb a helyzetem, mivel folyamatosan megkérdőjeleztem a saját döntéseimet. Vajon tényleg pontos volt-e a diagnózisom, hogy nem lesz ebben az interjúban több hasznos információ? Megengedhetem-e magamnak azt a luxust, hogy nem faggatok ki mindenkit a lehető legalaposabban? Nem kifejezetten hübrisz-e az, hogy ítéletet hozok hasznos és hasznosabb interjúalanyok között a ráfordított időm tekintetében?

A szakirodalomban persze nagyon szépen és frappánsan meg van fogalmazva, „...biztonsággal kijelenthetjük, hogy az adatokat mindaddig gyűjtögetni és elemezgetni kell, mígnem elkövetkezik az elméleti telítettség áldott állapota” (Corbin & Strauss, 2015:383), akkor pedig végre boldogan hátradőlhetünk és készen is vagyunk az interjúfelvételekkel.

Összefoglalás

November közepétől egészen május legvégéig mondhatom, hogy folyamatos készültségben éltem. Interjúalanyokat toboroztam minden elképzelhető helyen és személyen keresztül, az órákon és előadásokon, amiket tartottam, randikon, baráti sörözéseken, kollégiumi szobatalálkozókon. Ha valaki kötélnek állt akkor minden más programot alárendelni az interjúnak, nehogy át miattam kelljen áttenni és addig meggondolja magát. Ideális esetben egy hétre két interjú kényelmes munkamennyiséget jelentett, pánik héten felmehetett ötre, vagy vissza nullára. Amint vége lett az egyiknek indulhatott újra a feszültség, hogy lesz-e következő, kivel, hol, mikor. Azzal áltattam magam ebben az periódusban, hogy se időm, se energiám nincs arra, hogy köldöknézegetősen a saját szerepemre és pozíciómra reflektáljak, elég lesz majd akkor, amikor ennek a munkafázisnak a végére érek. Most pedig ennek a végén pontosan itt tartok.

Mind ez a konkrét szöveg, mind az egész kutatás a hozzáférhetőség kérdésétől indult el, kik azok akikhez hozzáférek és szívesen mesélnének az élményeikről, a távoli szervezett bűnözéstől nekifutva és onnan egészen az egyetemi terjesztésig eljutva. Volt egy meghatározó órám, voltak a rendkívül támogató konzulenseim, és persze adott volt

egy olyan szociális hálózatot, amit hasznosíthattam és amin keresztül neki tudtam vágni a témámnak.

Az első (és legtöbbször egyetlen) találkozásom szinte mindenkiel az interjú keretein belül történt. Igyekeztem olyan helyeket választani, ami a lehető legpraktikusabb és legkényelmesebb mindkettőnk számára. Az általános és átlagos egyetemista komfortzónájától így nem is mozdultunk el, azon a helyen, ahol délelőtt interjúztunk, ott délután tanultunk, este pedig buliztunk. A személyes és törvénysértő jellege miatt veszélyes történetekről talán biztonságosabb lett volna az otthonukban interjúzni, azonban pont az egyetemista létből következőleg a legtöbbször ez nem volt opció, olyan akadályozó tényezők miatt, mint szoba- és lakótársak, testvérek, szülők.

„...akinél nagyon nagyok ezek a tabufalak, akinél a drog az rossz és így nem, tök sok... Az a lány akivel együtt laktam a bulinegyedben ő totál ilyen volt, és ez engem akkor tök furá volt, hogy még ott laktam amikor elkezdtem ezt és nekem tök furá volt ez a hozzáállás meg, meg így nehéz szerintem ha így gondolkoznak nem judging-olni, ő se tudott nem judgeing-olni, neki se ment.” (Flóra)

Ahogy egyre több szereplőt ismertem meg, úgy vált egyre inkább égető kérdéssé, hogy személyesen hol is helyezkedem el a fogyasztókat-közvetítőket-terjesztőket összefonó láncolatban. Az ismerőseim számára ideális jelöltté váltam abban, hogy kisegítsem őket a kábítószerhez való hozzájutásban és saját magam is részese lehetnék elsőkézből a kutatásomnak. Szerencsére egyetemista baráti közegben a kutatói szerep érvényesítése megfelelő válasz arra a kérdésre, hogy miért is nem vagyok segítőkészebb. Kutatónak lenni tehát védettséget biztosított a baráti kör elvárásaival szemben, egyetemistának lenni pedig elég szolidárrá tette a többieket abban, hogy inkább vegyenek részt az interjúkban. A két szerep nem járt minden feszültség nélkül, hiszen folyamatosan tudatosítanom kellett magamban az interjúk során, hogy van egy egyértelmű célom, amit vizsgálok, ugyanakkor minden alkalommal, mikor a társaságomban a saját kutatási témám merült fel, szigorúan tilos volt azokat felhasználnom.

Arra pedig, hogy miért éri meg mégis a folyamatos kétségek és szerepkonfliktusok között ezzel a témával szenvedni, teljesen váratlanul az egyik interjúalanyom adott választ számomra. *„.... merthogy van annak egy ilyen nemtom, ilyen szépsége amikor folyamatosan olvasol, és akkor azokat összeszeded és írsz és új dolgokat találsz ki belőle és nemtom micsoda.” (Veronika)*

Felhasznált irodalom

- Babbie, E. (2008). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* (9. kiadás). Budapest: Balassi Kiadó.
- Belackova, V., & Zabransky, T. (2016). "Friendly" marijuana markets in the Czech Republic and in the U.S. - drug policy outcomes and risks. In B. Werse & C. Bernard (Eds.), *Friendly Business: International Views on Social Supply, Self Supply and Small-Scale Drug Dealing* (pp. 47–70).
- Bourgois, P. (2003). *In Search of Respect Selling Crack in El Barrio* (Second edi). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucerius, S. M. (2014). *Unwanted Muslim Immigrants, Dignity, and Drug Dealing*.
- Coomber, R., & Moyle, L. (2014). Beyond drug dealing: Developing and extending the concept of 'social supply' of illicit drugs to 'minimally commercial supply.' *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 21(2), 157–164.
- Dunlap, E., & Johnson, B. D. (1998). Gaining Access to Hidden Populations: Strategies for Gaining Cooperation of Drug Sellers/Dealers and Their Families in Ethnographic Research. *Drugs & Society*, 14(1–2), 127–149.
- Elwood, S. A., & Martin, D. G. (2000). "Placing" Interviews: Location and Scales of Power in Qualitative Research. *The Professional Geographer*, 52(4), 649–657.
- Goffman, A. (2014). *On the Run Fugitive Life in an American City*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herzog, H. (2005). On Home Turf: Interview Location and Its Social Meaning. *Qualitative Sociology*, 28(1), 25–47.
- Kucsera, C. (2008). Megalapozott elmélet: egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*, 3, 92–108.
- Mohamed, R., & Fritsvold, E. (2010). *Dorm Room Dealers: Drugs and the Privileges of Race and Class*. London: Lynne Rienner.
- Moyle, L. (2013). *An Exploration of how the Social Supply and User-Dealer Supply of Illicit Drugs Differs to Conventional Notions of Drug Dealing and Consideration of the Consequences of this for Sentencing Policy*. Plymouth University.
- Rácz, J. (2006). *Kvalitatív drogkutatások*. Budapest: L'Harmattan.
- Ritter, I., & Kó, J. (2002). A magyarországi illegális amfetaminpiac jellemzői. *Kriminológiai Tanulmányok*, 39, 280–312.

- Sandberg, S., & Copes, H. (2013). Speaking With Ethnographers: The Challenges of Researching Drug Dealers and Offenders. *Journal of Drug Issues*, 43(2), 176–197.
- Solt, O. (1998). Interjúzni muszáj. In *Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások I.* (pp. 29–48). Budapest: Beszélő.
- Tóth, C. (2016). *A sci-fi politológiája*. Budapest: Athenaeum.
- Varese, F. (2011). *Mafias on the Move*. Princeton: Princeton University Press.
- Venkatesh, S. (2008). *Gang Leader for a Day: A Rogue Sociologist Takes to the Streets*. New York: Penguin.